

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ- ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

**ΕΡΓΟ ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ
“ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΤΩΣΙΓΓΑΝΟΠΑΙΔΩΝ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ”**

Τίτλος έρευνας

“Οικογένεια, φύλο και ηλικία στην κοινωνία των Τσιγγάνων”

Υπεύθυνος προγράμματος: Καθηγητής Παναγιώτης Παπακωνσταντίνου

Υπεύθυνος Συντονιστής της Περιφέρειας Θεσσαλίας: Καθηγητής Ευάγγελος Αυδίκος

Ερευνήτρια: Αλεξάνδρα Σιώτου

Απρίλιος 2004
ΒΟΛΟΣ

Επιστημονικός Υπεύθυνος: Αυδίκος Ευάγγελος
Ερευνήτρια: Σιώτου Αλεξάνδρα

Προς τον καθηγητή κ. Παναγιώτη Παπακωνσταντίνου,
Επιστημονικό Υπεύθυνο του Προγράμματος «Ένταξη των Τσιγγανοπαίδων
στο Σχολείο», ΥΠΕΠΘ-Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Η ανθρωπολογική έρευνα που διεξήχθη στα πλαίσια του προγράμματος «Ένταξη των Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο» και που εστίασε το ενδιαφέρον της σε καίρια ζητήματα της κοινωνίας των Τσιγγάνων, όπως η οικογένεια, οι έμφυλες σχέσεις, ο ρόλος της γυναίκας και η κοινωνική ηλικία, με σκοπό να ανιχνεύσει την κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα που βιώνουν οι Τσιγγάνοι, στα πλαίσια της οποίας κατασκευάζουν και αναπτύσσουν την ρητορική τους σε σχέση με την εκπαιδευτική δραστηριότητα, ολοκληρώθηκε με επιτυχία. Στην συνέχεια ακολουθεί μια σχετική αναφορά, που παρουσιάζει τον τρόπο εργασίας, στην ουσία την ερευνητική διαδικασία, και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την επεξεργασία των δεδομένων και των πληροφοριών που συγκεντρώθηκαν κατά την διάρκεια της επιτόπιας έρευνας. Επίσης επισυνάπτουμε τον οδηγό ερωτήσεων που χρησιμοποιήθηκε για τις συνεντεύξεις, τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα των συνεντεύξεων, καθώς και ένα κείμενο, που παρουσιάζει τις πληροφορίες που αντλήσαμε από συζητήσεις μας με τσιγγάνους και τσιγγάνες, οι οποίες όμως δεν ηχογραφήθηκαν. Τέλος, σας παραδίδουμε και τις μαγνητοφωνημένες κασέτες για περαιτέρω μελέτη.

Σ' αυτό το σημείο θα ήθελα να σας ευχαριστήσω προσωπικά για την ευκαιρία που μου δώσατε να συμμετέχω στο συγκεκριμένο πρόγραμμα και για την συνεργασία μας. Ελπίζω οι πληροφορίες που προέκυψαν από την συγκεκριμένη έρευνα και που σκοπό είχαν να αποκαλύψουν την ταυτότητα του Τσιγγάνου και να μας γνωστοποιήσουν τις κοινωνικές και πολιτισμικές του προσλαμβάνουσες, να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε καλύτερα τις ανάγκες και τις συνθήκες της ζωής των Τσιγγάνων, προκειμένου να εμπνευστούμε τα καταλληλότερα εκπαιδευτικά μέτρα, που θα ευνοήσουν την ένταξη των Τσιγγανοπαίδων στην εκπαίδευση.

Σιώτου Αλεξάνδρα

“Οικογένεια, φύλο και ηλικία στην κοινωνία των Τσιγγάνων”

Ερευνητική διαδικασία

Η έρευνα έλαβε χώρα στον συνοικισμό των Τσιγγάνων στο Αλιβέρι Νέας Ιωνίας και διήρκεσε από τον Ιανουάριο μέχρι τον Μάρτιο του 2004. Καθώς το ζητούμενο αυτής της έρευνας ήταν να καταγραφεί ο λόγος των ίδιων των Τσιγγάνων και να περιγραφεί όσο το δυνατόν καλύτερα η κοινωνική πραγματικότητα, την οποία βιώνουν, επιλέχτηκαν ως μεθοδολογικά εργαλεία κυρίως η συμμετοχική παρατήρηση και η συλλογή ατομικών ή ομαδικών συνεντεύξεων.

Η συμμετοχική παρατήρηση επιτρέπει στον ερευνητή να διεισδύσει στην κοινωνική πραγματικότητα, την οποία μελετά, εφόσον συμμετέχοντας έχει την δυνατότητα να παρατηρήσει πως η ταυτότητα, οι έμφυλες σχέσεις, οι πολιτισμικές αξίες εγγράφονται στον χώρο, στον λόγο και κυρίως στις καθημερινές πρακτικές. Ενώ οι συνεντεύξεις εξασφαλίζουν να μεταφερθεί ο δικός τους λόγος, οι δικές τους ερμηνείες, οι δικές τους αντιλήψεις, καθιστώντας τους ίδιους τους Τσιγγάνους πρωταγωνιστές σε αυτήν την απόπειρα προσέγγισης του κοινωνικού γίνεσθαι, το οποίο οι ίδιοι διαμορφώνουν.

Κατά την διάρκεια λοιπόν της έρευνας επισκεφτήκαμε πολλές φορές τον συνοικισμό, συζητήσαμε με τους Τσιγγάνους, παρακολουθήσαμε μαθήματα ενισχυτικής διδασκαλίας που απευθύνονταν σε μαθητές γυμνασίου και λάμβαναν χώρα στις λυόμενες εγκαταστάσεις του Δ.Ο.Κ.Π.Υ, που βρίσκονται εντός του συνοικισμού, ενώ συζητήσαμε και με τις υπεύθυνες που εργάζονται στα γραφεία του εν λόγω οργανισμού στον συνοικισμό. Προσπαθήσαμε μ’ αυτόν τον τρόπο να αποκτήσουμε μια πληρέστερη εικόνα για την ταυτότητα του ίδιου του Τσιγγάνου, αλλά και να διαπιστώσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι διαμορφώνουν, αλλά και διαχειρίζονται την πραγματικότητα που βιώνουν.

Αυτό μας αποκαλύπτεται ιδιαίτερα μέσα από τον ίδιο τους τον λόγο, ο οποίος καταγράφηκε μέσα από την διαδικασία των συνεντεύξεων. Οι περισσότερες από τις συνεντεύξεις που ηχογραφήθηκαν –συνολικά οχτώ- είναι ομαδικές. Αν και ο στόχος μας ήταν να έχουμε ατομικές συνεντεύξεις, ωστόσο δεν κατέστη εφικτό, εφόσον την κοινωνία των Τσιγγάνων την χαρακτηρίζει η ομαδικότητα και η έλλειψη διάκρισης δημόσιου και ιδιωτικού, γεγονός που αποτυπώνεται και στο κατοικείν τους, δηλαδή στην αρχιτεκτονική των σπιτιών τους. Έτσι ενώ η επιδίωξη μας ήταν να συζητήσουμε

μεμονωμένα με διαφορετικά άτομα, ο τρόπος ζωής των τσιγγάνων, η απουσία ύπαρξης ενός ιδιωτικού χώρου και η ανάγκη ομαδοποίησης που τους διακρίνει μας ανάγκασε να καταφύγουμε σε ομαδικές συζητήσεις, οι οποίες ήταν όμως αποκαλυπτικές, μιας και η διαφορετικότητα ή η σύγκλιση των απόψεων που εκφράστηκαν συνέβαλαν στην καλύτερη προσέγγιση του ζητήματος.

Σ' αυτό το σημείο θα ήθελα να επισημάνω ότι οι συνεντεύξεις που συλλέξαμε είναι ενδεικτικές και κατά κάποιον τρόπο αντιπροσωπευτικές. Συνολικά συζητήσαμε με 40 άτομα, που ανήκαν σε διαφορετικό φύλο και διαφορετικές ηλικίες. Εκ των πραγμάτων όλες αυτές οι συζητήσεις δεν μπορούσαν να μαγνητοφωνηθούν. Άλλωστε πολλές φορές οι συνθήκες, υπό τις οποίες έγιναν οι συζητήσεις, δεν ευνοούσαν την ηχογράφηση τους. Γι' αυτόν τον λόγο άλλωστε παρέχουμε ένα σχετικό κείμενο, στο οποίο καταγράφονται όλες οι σημαντικές πληροφορίες που συλλέξαμε κατά την διάρκεια της παραμονής στο συνοικισμό και της κοινωνικής συνάντησης με τους Τσιγγάνους.

Οι πληροφορητές ήταν κυρίως γυναίκες, οι οποίες προέρχονταν από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, είχαν διαφορετικό μορφωτικό επίπεδο, διαφορετικές ηλικίες. Έτσι συναντήσαμε και συζητήσαμε με νεαρές γυναίκες που παρακολουθούν τα μαθήματα της Ν.Ε.Λ.Ε., με σκοπό να αποκτήσουν το απολυτήριο δημοτικού, με ηλικιωμένες γυναίκες που δεν είχαν βιώσει την σχολική εμπειρία, με την οικογένεια μιας Τσιγγάνας που εργάζεται σε μια δημόσια υπηρεσία, με Τσιγγάνες, οι οποίες διαμένουν στο άστυ, εκτός συνοικισμού, αλλά και με νεαρά αγόρια που δεν διέκοψαν το σχολείο, αφού πήραν το απολυτήριο δημοτικού. Η σύνθεση αυτή του δείγματος μας επιτρέπει μέσα από την διαφορετικότητα των εμπειριών να αναγνώσουμε τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζονται οι Τσιγγάνοι στην συγχρονία την εκπαιδευτική δραστηριότητα και να αντιληφθούμε πως εμπλέκεται το σχολείο στον τρόπο που διαμορφώνουν τον βίο τους και τι σημασιοδοτήσεις φέρει.

Γι' αυτόν τον λόγο και ο οδηγός ερωτήσεων που χρησιμοποιήθηκε περιλαμβάνει ερωτήσεις, οι οποίες σχετίζονται άμεσα με καίρια ζητήματα της κοινωνίας των Τσιγγάνων, όπως η εργασιακή τους απασχόληση, το κατοικείν τους, η οικογενειακή δομή, και έχουν σκοπό να καταδείξουν πως το αξιακό σύστημα των Τσιγγάνων, οι κοινωνικές και οι οικονομικές συνθήκες, ο πολιτισμός τους, αλλά και οι σχέσεις τους με την περιρρέουσα κοινωνία επηρεάζει την οπτική τους, τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν και προσλαμβάνουν τον θεσμό του σχολείου και κατ' επέκταση ορίζουν την σχολική τους συμπεριφορά.

Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθεί ωστόσο ότι τροχοπέδη στο όλο εγχείρημα στάθηκε ο περιορισμένος χρόνος της επιτόπιας έρευνας, που δεν μας επέτρεψε να εξετάσουμε το συγκεκριμένο θέμα διεξοδικά και να υπερπηδήσουμε τα εμπόδια, τις δυσκολίες που έθετε η συγκεκριμένη φύση του θέματος, μιας και πρόκειται για ένα ζήτημα που σχετίζεται με έναν κρατικό θεσμό, με μια εξουσία, τα αποτελέσματα της έρευνας απευθύνονται και προορίζονται για έναν άλλο κρατικό οργανισμό, με αποτέλεσμα πολλές φορές τα στοιχεία που παρουσιάζουν οι Τσιγγάνοι είτε να είναι ωραιοποιημένα και προσαρμοσμένα σ' αυτό που νομίζουν ότι θα ήθελε να ακούσει η κοινωνία των μη Τσιγγάνων, είτε να περιορίζονται σε μια αναφορά παραπόνων. Ωστόσο νομίζω ότι το γεγονός ότι οι Τσιγγάνοι του Αλιβερίου είχαν εξοικειωθεί με την παρουσία μου εντός του συνοικισμού και πολλοί από αυτούς με γνώριζαν προσωπικά λόγω της προηγούμενης έρευνάς μου συνέβαλε θετικά στην διεξαγωγή αυτής της έρευνας.

ΟΔΗΓΟΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Όνομα

Ηλικία

Οικογενειακή κατάσταση

Επαγγελματική απασχόληση

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πότε και που γεννηθήκατε;
2. Πόσα χρόνια ζήσατε, παραμείνατε στην πρώτη σας κατοικία;
3. Αλλάξατε κατοικία;
4. Για ποιο λόγο αλλάξατε κατοικία; Σε ποια ηλικία και πως αντιδράσατε σε αυτή την αλλαγή;
5. Περιγραφή σπιτιού (-ιών);
6. Έμεναν και άλλα μέλη της οικογένειάς σας μαζί; Ποια; Με ποιον τρόπο συνέβαλαν στην οικογένεια;
7. Οι γονείς δούλευαν; Σε ποιους τομείς; Ωράριο- αναφορά σε εργασιακό χρόνο. Εργάζονταν και γυναίκες και άνδρες; Αν ναι, ποιος (σε μεγάλωνε) ήταν υπεύθυνος για την ανατροφή σου;
8. Ο μισθός κάλυπτε τις βασικές ανάγκες; (ποιες θεωρούνται τέτοιες;)
9. Ποιες εικόνες σου έρχονται από την παιδική σου ηλικία;'
10. Αναφορά σε παιχνίδια, φίλους (μπαλαμούς ή ρομά).
11. Εσύ βοηθούσες στις δουλειές του σπιτιού ή εκτός σπιτιού;
12. Πήγατε σχολείο; Που; Για πόσο χρονικό διάστημα;
13. Τι θυμάστε από το σχολείο; Περιγραφή.
14. Τι σου άρεσε και τι δεν σου άρεσε;
15. Αναφορά σε δυσκολίες και προβλήματα.
16. Αναφορά στις σχολικές παρέες.
17. Τι σου δίδαξε το σχολείο;
18. Πως αντιμετωπίζει η οικογένειά το σχολείο; Ενθαρρύνει τα παιδιά; Δίνει λεφτά; Αγωνιά για την επίδοσή τους;

19. Ποια η αντιμετώπιση των δασκάλων και των μπαλαμών συμμαθητών;
20. Πότε τελείωσες το σχολείο; Για ποιο λόγο;
21. Ποια ήταν τα όνειρά σου μετά το σχολείο;
22. Με τι ασχολήθηκες μετά;
23. Ποιο επάγγελμα ακολούθησες; Για ποιο λόγο;
24. Γάμος. Σε ποια ηλικία; Το επεδίωξε ο ίδιος; Ποια η αντιμετώπιση των γονέων;
Ποιος ο λόγος της κοινωνίας;
25. Ποιος ο λόγος της κοινωνίας για το σχολείο, τη γνώση; Θεωρείς σημαντικό να μάθεις να γράφεις ή να διαβάζεις;
26. Πως διασκεδάζεις; Πως περνάς τον ελεύθερό σου χρόνο; (τηλεόραση).
27. Αντιμετώπισες ποτέ δυσκολία, επειδή δεν ήξερες γράμματα; Σε ποια περίπτωση; Πως ένιωσες;
28. Αναφορά στα μαθήματα της Ν. Ε. Λ. Ε. Επεδίωξες να παρακολουθήσεις; Για ποιο λόγο ναι; Για ποιο λόγο όχι; Άντρες ή γυναίκες παρακολουθούν; Σε ωφέλησαν; Πως;
29. Πως θα ήθελες να είναι το σχολείο; Σήμερα ή στο παρελθόν. Περιγραφή χώρου, δασκάλων, με μπαλαμούς ή όχι; Άποψη για το σχολικό σύστημα.
30. Πως θα ήθελες να είναι η ζωή σου; Ή τι θα άλλαζες;

Συμπεράσματα έρευνας

Η κοινωνία των Τσιγγάνων στο Αλιβέρι είναι μια κοινωνία που ζει με τις αντιφάσεις της. Η συναναστροφή με τους Τσιγγάνους, οι πολυάριθμες συζητήσεις μαζί τους μας επιβεβαίωσαν ότι επιδιώκουν μια αλλαγή εντός ορίων, των ορίων που επιβάλουν οι παραδοσιακές αξίες αλλά και ο φόβος για τις συνέπειες της υιοθέτησης ρόλων, νοοτροπιών και συμπεριφορών, που δεν αρμόζουν, δεν συμβαδίζουν με τις κοινωνικές και πολιτισμικές τους προσλαμβάνουσες. Αυτό διαφαίνεται και στην περίπτωση της μόρφωσης και συγκεκριμένα της ένταξης των Τσιγγανοπαιδών στην εκπαίδευση.

Οι Τσιγγάνοι στην πλειοψηφία τους δηλώνουν ένθερμα ότι θέλουν να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο, να παρακολουθούν τα μαθήματα ανελλιπώς, χωρίς να σημειώνονται οι διαρροές που παρακολουθούμε, με σκοπό να αλλάξουν τον τρόπο ζωής τους, να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο, συνειδητοποιώντας πλήρως την χρησιμότητα των «γραμμάτων» και συγκεκριμένα της γραφής και της ανάγνωσης. Ωστόσο ελάχιστοι από αυτούς με τους οποίους μιλήσαμε εφαρμόζουν στην πράξη αυτά που υποστηρίζουν. Και οι ίδιοι, και τα παιδιά τους έχουν διακόψει το σχολείο, στο οποίο παρακολούθησαν για ένα μικρό χρονικό διάστημα.

Ο λόγος που τους αναγκάζει αργά ή γρήγορα να απομακρυνθούν από το σχολείο, έτσι όπως οι ίδιοι μας αναφέρουν, είναι η εργασιακή τους απασχόληση. Το γυρολογικό εμπόριο, που αποτελεί την βασική τους εργασία, απαιτεί συνεχή μετακίνηση. Σ' αυτήν την περίπτωση το Αλιβέρι αποτελεί την έδρα των Τσιγγάνων, το σημείο εκκίνησης και επιστροφής, και μέρος διαμονής την περίοδο των μεγάλων χριστιανικών γιορτών -σε μερικές περιπτώσεις παραμένουν και τον χειμώνα- προκειμένου να «σμίξουν» οι συγγενείς και να τελεστούν οι τσιγγάνικοι γάμοι.

Αν κρίνουμε απ' αυτό που ένας πληροφορητής δήλωσε, ότι σε ένα μήνα γυρίζουν όλη την Ελλάδα πουλώντας τηνπραμάτεια τους, εύκολα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η κάρτα του μετακινούμενου μαθητή δεν αποτελεί την κατάλληλη λύση για τους Τσιγγάνους. Δεν πρόκειται για μια απλή αλλαγή κατοικίας, ούτε για μια ημι-μόνιμη εγκατάσταση, αλλά για συνεχόμενη εναλλαγή χώρων, τοποθεσιών, πόλεων. Σε αυτήν την περίπτωση το φορητό, το μέσο μετακίνησης για τους Τσιγγάνους, μετατρέπεται σε ένα «κινούμενο σπίτι». Τα τσιγγανόπαιδα συνοδεύουν τους γονείς τους, εφόσον δεν έχουν την δυνατότητα να φιλοξενηθούν από κάποιον άλλον συγγενή τους στην έδρα τους, στον συνοικισμό, ούτως ώστε να μην διακόψουν

το σχολείο τους, μιας και όλοι οι Τσιγγάνοι ταξιδεύουν, προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους και να εξασφαλίσουν τα προς το ζην.

Τα παιδιά, τα οποία βιώνουν από πάρα πολύ μικρή ηλικία τι σημαίνει γυρολογικό εμπόριο, που συμμετέχουν ενεργά σε αυτό, σε κοινωνικές εκδηλώσεις, γίνονται αποδέκτες συγκεκριμένων νοοτροπιών, υιοθετούν μια συγκεκριμένη πολιτισμική ταυτότητα και κατ' επέκταση μαθαίνουν να ιεραρχούν τις αξίες. Έτσι κατά την διάρκεια των ταξιδιών αλλά και της παραμονής του στον συνοικισμό τα παιδιά θα λέγε κανείς ότι μαθητεύονται στην γύρα, με σκοπό να γίνουν καλοί έμποροι. Χαρακτηριστικά αναφέρω ένα περιστατικό, όπου ένα μικρό αγόρι αναφερόταν με λύπη στο γεγονός, ότι το αυτοκίνητο του παππού του είχε χαλάσει και με ιδιαίτερο ζήλο και καμάρι στο γεγονός ότι θα αγόραζαν ένα καινούριο. Το εμπόριο, που καθορίζει και τον τρόπο ζωής τους, μονοπωλεί το ενδιαφέρον των Τσιγγάνων.

Άλλωστε είναι ενδεικτικό ότι σε ερώτηση που σχετιζόταν με συμβουλές που δίνουν οι γονείς στα παιδιά τους, δεν υπήρχαν αναφορές σχετικά με το σχολείο. Δεν συμβουλεύουν τα παιδιά τους να είναι καλοί μαθητές, να διαβάζουν, να παρακολουθούν το σχολείο. Αντίθετα οι συμβουλές που δίνονται στα κορίτσια σχετίζονται με τον ιδιωτικό χώρο, τον χώρο του σπιτιού και τις έμφυλες σχέσεις, και στην περίπτωση των αγοριών με τον δημόσιο χώρο, δηλαδή με τον εργασιακό χώρο. Μ' αυτόν τον τρόπο τα κορίτσια προσανατολίζονται στο να υιοθετήσουν ως σημαντικότερη αξία την τέλεση ενός γάμου, την δημιουργία οικογένειας, ενώ τα αγόρια την εργασία, δηλαδή την γύρα.

Η μάθηση που λαμβάνει χώρα στα πλαίσια του οίκου μας αποκαλύπτει στοιχεία χρήσιμα για την μεταφορά και την υιοθέτηση των πολιτισμικών αξιών των Τσιγγάνων και μας βοηθάει να κατανοήσουμε τι θεωρούν και τι αποτελεί για τους ίδιους τους Τσιγγάνους κοινωνικό κεφάλαιο. Η αξία της οικογένειας, η αξία της εργασίας, οι διαφορετικοί ρόλοι της γυναίκας και του άνδρα, τα «πρέπει» και τα «μη» που επιβάλλονται κοινωνικά, γνωστοποιούνται και μεταφέρονται στα παιδιά μέσα από παιχνίδια, από παραμύθια, από εξιστορήσεις και διαμορφώνουν συμπεριφορές, δημιουργούν ανάγκες και όνειρα.

Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που το κορίτσι διακόπτει το σχολείο, όταν πλησιάζει σε ηλικία γάμου και πρέπει να δημιουργήσει την δική της οικογένεια και καλείται να προετοιμαστεί γι' αυτό. Σύμφωνα με τα λεγόμενα τους το σχολείο πρακτικά δεν πρόκειται να της προσφέρει κάτι, εφόσον ο ρόλος της είναι προδιαγεγραμμένος. Άλλωστε στην κοινωνία των Τσιγγάνων δεν συναντάμε τον ρόλο του μαθητή.

Αντίθετα επικρατούν οι ρόλοι της καλής νοικοκυράς, συζύγου και μητέρας και ο ρόλος του καλού έμπορα. Όπως μου ανέφερε ένας πληροφορητής μου, όταν κάποιος Τσιγγάνος φτάσει στην ηλικία των δώδεκα, διακόπτει το σχολείο, γιατί πρέπει να δουλέψει. Αυτό φυσικά δεν μας διευκρινίζει, αν υπάρχει πρακτικά ανάγκη εργασίας ή εάν επιβάλλεται κοινωνικά και πολιτισμικά.

Σ' αυτό το σημείο λοιπόν προκύπτει το ζήτημα της κοινωνικής ηλικίας. Αν ένας Τσιγγάνος στην ηλικία των δώδεκα χρονών παντρεύεται ή εργάζεται, τότε πότε ακριβώς σημειώνεται αυτή η μετάβαση από την παιδικότητα στην ενηλικίωση; Είναι προφανές ότι η εφηβεία δεν συνυπολογίζεται για τους τσιγγάνους. Η μετάβαση από την παιδικότητα στην φάση της ενηλικίωσης, όπου χαρακτηρίζεται από την υιοθέτηση συγκεκριμένων ρόλων και την ανάληψη ευθυνών, από την μητρότητα για τις γυναίκες και την επαγγελματική απασχόληση των ανδρών, θα τολμούσε να πει κανείς ότι γίνεται με ένα βίαιο τρόπο. Αυτό καταμαρτυρεί άλλωστε και η αρπαγή της κούκλας από τα χέρια των μικρών κοριτσιών, ώστε να συνειδητοποιήσουν ότι ο κύκλος της παιδικής αφέλειας έχει κλείσει, αλλά και το γεγονός ότι πολλές γυναίκες που παντρεύτηκαν σε ηλικία δώδεκα χρονών, δηλώνουν ότι δεν το επιθυμούσαν, αντιδρούσαν και ομολογούν πως δεν ήξεραν πως θα συμπεριφερθούν.

Ωστόσο οι Τσιγγάνες στα δώδεκά τους χρόνια θεωρείται ότι είναι ικανές να «κρατήσουν» ένα νοικοκυριό, να μεγαλώσουν τα δικά τους παιδιά, -άλλωστε οι μεγαλύτερες στην οικογένεια αναλαμβάνουν τον ρόλο της “μητέρας” στα μικρότερα τους αδέρφια- να διαχειριστούν την γυναικεία τους ταυτότητα. Το σχολείο όχι μόνο μπορεί να αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην πραγματοποίηση του ονείρου, με το οποίο έχουν γαλουχηθεί, αλλά δεν συμβαδίζει με την κοινωνική τους ηλικία και με τους ρόλους που της αναλογούν. Το σχολείο αρμόζει στα παιδιά. Πολλές φορές η διάθεση για μάθηση προσλαμβάνεται ως ένα «καπρίτσιο», θεωρείται χάσιμο χρόνου και όχι ως μια αξιόλογη δραστηριότητα. Ένας πληροφορητής, που εξακολουθεί και πηγαίνει στο σχολείο, ακούει διάφορα αρνητικά σχόλια από την κοινωνία των Τσιγγάνων. Πολλοί τον κατηγορούν, γιατί αν και είναι “ολόκληρος άνδρας”, εξακολουθεί να πηγαίνει σχολείο, αντί να δουλεύει. Σ' αυτό το σχόλιο φανερώνονται οι ρόλοι που αντιστοιχούν στις κοινωνικές ηλικίες και το γεγονός ότι ο εν λόγω νέος δεν αντιλαμβάνεται σε ποια ηλικία ανήκει.

Σ' αυτό το σημείο θα έπρεπε να σημειώσουμε ότι σε όλον τον συνοικισμό του Αλιβερίου μόνο δυο αγόρια έχουν συνεχίσει το σχολείο πέρα από το δημοτικό. Δεν είναι τυχαίο πρώτον ότι αυτά τα παιδιά προέρχονται από σχετικά ευκατάστατες οικογένειες και είχαν την συμπαράσταση της οικογένειάς τους, και δεύτερον ότι δεν

συναντήσαμε κάποια κοπέλα να κάνει το αντίστοιχο. Το γεγονός αυτό καταμαρτυρεί πόσο περιχαρακωμένες είναι οι γυναίκες στην κοινωνία των τσιγγάνων, η οποία επιβάλλοντας «πρέπει» και «μη» καθορίζει την θέση της και περιορίζει τις αντιστάσεις της. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα κι από το γεγονός ότι ενώ δηλώνουν ότι τα παιδιά τους, οι κόρες τους θέλουν να παρακολουθήσουν το σχολείο, προκειμένου να διεκδικήσουν κάτι καλύτερο, εντούτοις δέχονται να διακόψουν την φοίτηση τους μπροστά σε ένα ενδεχόμενο ενός καλού γάμου.

Κάπως έτσι καταγράφεται η κοινωνική πραγματικότητα που βιώνουν οι Τσιγγάνοι και η οποία με την σειρά της καθορίζει την σχέση που αναπτύσσουν με τον θεσμό του σχολείου και επηρεάζει την σχολική τους συμπεριφορά. Το ζητούμενο είναι όμως πως οι ίδιοι την διαχειρίζονται κι εδώ προκύπτει το θέμα των αντιφάσεων.

Οι Τσιγγάνοι αν και θεωρούν τα γράμματα σημαντικά, ωστόσο δεν στέλνουν τα παιδιά τους σχολείο ακόμα κι όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν. Ίσως λοιπόν να πρέπει να αποκωδικοποιήσουμε και να αναζητήσουμε, γιατί θεωρούν ότι τα γράμματα είναι σημαντικά. Σ' αυτήν την περίπτωση θεωρώ, ότι υιοθετούν τον λόγο της περιρρέουσας κοινωνίας, για την οποία η γνώση αποτελεί κοινωνικό κεφάλαιο. Αυτό αποδεικνύεται κι από το γεγονός, ότι ενώ δηλώνουν με ενθουσιασμό ότι τους αρέσει το σχολείο, ωστόσο αδυνατούν να διευκρινίσουν τι ακριβώς τους αρέσει. Δεν αποτελεί δηλαδή αξία, ωστόσο όμως αντιλαμβάνονται την χρησιμότητα και της αναγκαιότητα της ανάγνωσης και της γραφής, επειδή αντιμετωπίζουν δυσκολίες αντικειμενικές στην καθημερινότητα τους.

Έτσι θα λέγαμε πως υπάρχουν οι Τσιγγάνοι που θεωρούν σημαντικά τα γράμματα, γιατί διαπιστώνουν την χρησιμότητα τους και αναζητούν από την σχολική διαδικασία να μάθουν κυρίως ανάγνωση και γραφή, και υπάρχουν και οι Τσιγγάνοι οι οποίοι θεωρούν το σχολείο ως το μέσο που θα τους φέρει, θα συμβάλλει στην αλλαγή του τρόπου ζωής των Τσιγγάνων, στην βελτίωση της. Στην πρώτη περίπτωση είναι προφανές ότι δεν επιθυμούν και δεν επιδιώκουν να επαναδιαπραγματευτούν τις αξίες τους. Φυσικά υπάρχουν κι αυτοί οι τσιγγάνοι που φαίνεται να διακωμωδούν και να «χλευάζουν» τις προσπάθειες κάποιων να μορφωθούν, από τους οποίους όπως ήταν αναμενόμενο δεν έτυχε να συναντήσω κανέναν. Ωστόσο άκουσα αρκετές φορές τσιγγάνους να αναπτύσσουν μια ρητορική σε σχέση με το σχολείο, η οποία μεταβίβαζε το κέντρο βάρους της συζήτησης από την κοινωνία των Τσιγγάνων στην κοινωνία των μη Τσιγγάνων. Καταρχήν παρουσίαζαν το σχολείο ως έναν χώρο στον οποίο ελλοχεύουν κίνδυνοι, οι οποίοι απειλούσαν τους Τσιγγάνους. οπότε το να μην επιτρέψουν τα παιδιά τους να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία υποδήλωνε

την προσπάθεια τους και την ανάγκη τους να τα προστατεύσουν. Ενώ το γεγονός ότι πολλοί μη Τσιγγάνοι, οι οποίοι είχαν σπουδάσει, παραμένουν άνεργοι αποτελεί έναν ανασταλτικό παράγοντα για τους ίδιους, για να επιδιώξουν κάτι παρόμοιο. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι γενικότερα οι τσιγγάνοι απαξιώνουν και τον τρόπο εργασίας και ζωής των μη Τσιγγάνων.

Αν ωστόσο επικεντρωθούμε στο γεγονός ότι εκφράστηκε η συνολική ανάγκη από μέρος των Τσιγγάνων να ενταχθούν στην εκπαίδευση, στην σχολική διαδικασία, λαμβάνοντας υπόψη τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, κυρίως τον τρόπο ζωής τους και την ρητορική που έχουν αναπτύξει, η επιλογή κατάλληλων εκπαιδευτικών μέτρων θα είναι ένα δύσκολο εγχείρημα. Ίσως γι' αυτόν τον λόγο και οι ίδιοι υποστηρίζουν πως αυτό που θα διευκόλυνε και θα καθιστούσε εφικτή την ένταξη των Τσιγγανοπαίδων στο σχολείο, θα ήταν η αλλαγή του τρόπου εργασίας, δηλαδή η εύρεση μιας σταθερής εργασίας στην πόλη που αποτελεί την έδρα τους, ή η προσφορά σεμιναρίων στις γυναίκες, ουτως ώστε να μπορούν να παραμένουν στον συνοικισμό και να στέλνουν τα παιδιά τους σχολείο, γεγονός που δηλώνει ότι οι ίδιοι έχουν συνηθειοποιήσει τον ουσιαστικό ρόλο που έχει η μητέρα, η γυναίκα στην σχολική διαδικασία. Χαρακτηριστικά, όπως αναφέρει ένας πληροφορητής: «Σταθερή δουλειά σημαίνει σταθερό σχολείο».

Άλλωστε θεωρούμε ότι ο ίδιος ο λόγος των Τσιγγάνων, γυναικών και ανδρών, έτσι όπως καταγράφηκε μέσα από την διαδικασία των συνεντεύξεων, είναι ο πλέον κατάλληλος, για να μας παρουσιάσει την κοινωνική πραγματικότητα, έτσι όπως οι ίδιοι την βιώνουν, την διαπραγματεύονται, την σχολιάζουν, αλλά και αυτήν την οριοθετημένη αλλαγή που διεκδικούν.

Συμπληρωματικά στοιχεία

Κατά την διάρκεια της επιτόπιας έρευνας συλλέχθηκαν πληροφορίες από διάφορες συζητήσεις που δεν μαγνητοφωνήθηκαν. Σ' αυτό το σημείο λοιπόν θα παραθέσουμε βασικά στοιχεία, που κρίνουμε απαραίτητα για την καλύτερη κατανόηση του ζητήματος που μας απασχολεί.

Παρατηρήσαμε ότι τα παιδιά που παρακολουθούν το σχολείο προέρχονται από σχετικά ευκατάστατες οικογένειες και συνήθως η μητέρα παραμένει στον συνοικισμό και φροντίζει τα παιδιά της. Συνήθως πρόκειται για «προοδευτικές» γυναίκες που επιθυμούν την αλλαγή. Συγκεκριμένα η Ειρήνη, μητέρα τεσσάρων παιδιών που παρακολουθούν το σχολείο, αναφέρει ότι θα ήθελε τα παιδιά του παιδιού της να είναι ανώτερα από την ίδια και την γενιά της.

Η Φανή αναφέρει ότι δεν έστειλε κανένα από τα παιδιά της σχολείο, γιατί δεν είχε σπίτι. Το ίδιο μας επιβεβαιώνει μέσα από τα λεγόμενα της και η Λουκία, 53 ετών, η οποία ασχολείται με την συλλογή παλιοσίδερων. Η ίδια έμενε σε τσαντίρια και κατάφερε κι έστειλε σχολείο τον γιο της μόνο, γιατί βρισκόταν στα Τρίκαλα και είχε δημιουργηθεί ένα σχολείο ειδικά για τους τσιγγάνους. Η Μαρία που είναι 21 χρονών κι έχει δυο παιδιά τολμά να πει ότι θα ήθελε να αλλάξει την ζωή της σαν μπαλαμή και ομολογεί ότι χωρίς γράμματα νιώθει σαν τυφλή.

Η Μαγδαληνή μου λέει πόσο δυσκολεύεται, όταν πηγαίνει στο σούπερ μάρκετ, εφόσον δεν μπορεί να διαβάσει τις τιμές και να τις υπολογίσει. Η συμβουλή που δίνει στην κόρη της είναι να μην γίνει περπατάρα, δηλαδή να μην είναι προκλητική και να μην βγαίνει πολύ εκτός σπιτιού. Δεν την στέλνει σχολείο, γιατί δεν συμφέρει οικονομικά στην οικογένεια της να συντηρεί δυο σπίτια.

Η Αναστασία, δώδεκα χρονών, μου λέει, πως όταν πήγαινε σχολείο τις άρεσαν οι ζωγραφιές, τα παιχνίδια, τα τραγούδια, το παραμύθι του Αλί Μπαμπά. Το διέκοψε όμως, γιατί δεν της άρεσε να ξυπνάει το πρωί. Οι γονείς της δεν την παρότρυναν να συνεχίσει. Θέλει να παντρευτεί. Ο Παναγιώτης, 7 χρονών, πάει σχολείο. Στην τάξη του είναι μόνο τσιγγάνοι και δεν του αρέσει, νιώθει πως είναι “άρρωστοι”. Οι μη τσιγγάνοι τον φωνάζουν «γύφτο». Ο ίδιος πηγαίνει στις λαϊκές και βοηθάει. Δεν γνωρίζει, αν συνεχίσει στο γυμνάσιο, γιατί ο πατέρας του φοβάται τις κακές παρέες.

Ο Γιάννης είναι σήμερα 13 χρονών και πάει 1^η γυμνασίου. Ο πατέρας του ασχολείται με το εμπόριο χαλιών και διατηρούν κατάστημα στον συνοικισμό. Ο ίδιος θέλει, αν το καταφέρει, να σπουδάσει λογιστική και να εργαστεί στον πατέρα του. Η

οικογένεια του τον παροτρύνει να συνεχίσει το σχολείο. Ο ίδιος κάνει ιδιαίτερα μαθήματα και μαθαίνει αγγλικά.

Η Ειρήνη και Ο Γιώργος μου αναφέρουν πως θα στείλουν στο σχολείο μόνο τον γιο τους, μιας και την κόρη τους έχουν σκοπό να την παντρέψουν, ενώ το αγόρι, που πρόκειται να ασχοληθεί με το εμπόριο, οι γνώσεις θα του είναι πιο χρήσιμες.

Τέλος παρατηρούμε ότι οι Τσιγγάνοι που διαμένουν στο άστυ επί το πλείστον ολοκληρώνουν το δημοτικό και συνήθως συνεχίζουν και στο γυμνάσιο. Όπως η Διονυσία, η οποία έχει απολυτήριο λυκείου. Παρακολουθούσε νυχτερινό σχολείο, προκειμένου να δουλεύει στις λαϊκές, που της άρεσε. Η ίδια θέλει να ασχοληθεί με το εμπόριο, προκειμένου να βοηθάει τον άνδρα της. Ενώ η Κωνσταντίνα, γιαγιά, καμαρώνει για τα εγγόνια της που πηγαίνουν σχολείο και «θα γίνουν κάτι» και θα ήθελε να τους προσφέρει τα καλύτερα, όπως βιβλιοθήκη και ηλεκτρονικό υπολογιστή.

Συνειδητοποιούμε λοιπόν μέσα από αυτήν την αναφορά διαφορετικών περιπτώσεων ότι η διαφορά είναι αισθητή ανάμεσα σ' αυτούς που μένουν στο άστυ και έχουν μια σταθερή εργασία και στους Τσιγγάνους που μένουν στον συνοικισμό και ασχολούνται με την γύρα. Επίσης διαπιστώνουμε τα πρότυπα που προβάλλονται, του ρόλους που υιοθετούνται, αλλά και τις παρεκκλίσεις, αν και περιορισμένες, που παρουσιάζονται.